

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 24 (2010)

Διαβούλευση

Συλλογικά ψηφιακά μέσα, ηλεκτρονική διακυβέρνηση, ηλεκτρονική διαβούλευση: Προς μια νέα σύνθεση;

Δημήτρης Γκούσκος

doi: [10.12681/sas.902](https://doi.org/10.12681/sas.902)

Copyright © 2015, Δημήτρης Γκούσκος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γκούσκος Δ. (2015). Συλλογικά ψηφιακά μέσα, ηλεκτρονική διακυβέρνηση, ηλεκτρονική διαβούλευση: Προς μια νέα σύνθεση;. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 24, 35–56.
<https://doi.org/10.12681/sas.902>

Συλλογικά ψηφιακά μέσα, ηλεκτρονική διακυβέρνηση, ηλεκτρονική διαβούλευση: προς μια νέα σύνθεση;

Δημήτρης Γκούσκοσ*

Στην παρούσα εργασία γίνεται μια προσπάθεια αντιπαραβολής των ιδεών που διέπουν την ανάπτυξη των συλλογικών ψηφιακών μέσων με τους όρους που υποστηρίζουν την ανάπτυξη υπηρεσιών ηλεκτρονικής διακυβέρνησης. Η ανάπτυξη των συλλογικών ψηφιακών μέσων εξηγείται ως τεχνολογικά και ιδεολογικά απότοκη μιας σειράς πρόδρομων ιδεών όπως η ομότιμη συνεργασία, η εμπιστοσύνη στον πλούτο των δικτύων, στη σοφία και στην προθυμία των ανθρώπινων ομάδων, το λογισμικό ανοικτού κώδικα, το ανοικτό ψηφιακό περιεχόμενο και η οικονομία του δώρου, οι οποίες συνθέτουν ένα πλαίσιο καινοτομίας και δημιουργικότητας. Η έννοια της διακυβέρνησης, από την άλλη πλευρά, προσεγγίζεται υπό το πρίσμα της έκφρασης της γνώμης των πολιτών ως αναγκαίου όρου και συναντιέται με ενδιαφέροντα τρόπο με εφαρμογές των συλλογικών ψηφιακών μέσων όπως αυτές που παρουσιάζονται στο τελευταίο μέρος της εργασίας. Στην έξοδο της ανάλυσης αυτής, επισημαίνονται δυσκολίες που συνοδεύουν την ανάπτυξη των συλλογικών ψηφιακών μέσων, αλλά και η ανάγκη να μετασχηματιστεί η ίδια η ηλεκτρονική διακυβέρνηση προς μορφές περισσότερο συλλογικές και ευέλικτες, αναδεικνύοντας στη βασική της εννοιολόγηση τις αξίες της συνεργασίας και της δημιουργικότητας.

Βασική θέση, από την οποία απορρέει η συζήτηση που παρουσιάζεται στο παρόν άρθρο, είναι ότι η τεχνολογία μπορεί να εξηγηθεί ουσιαστικά μέσα από μια ανθρωπολογική –και όχι κατ' ανάγκην τυπικά ανθρωπιστική– προσέγγιση, αναζητώντας στον άνθρωπο την ατελή αιτία της και όχι τον τέλει σκοπό της. Τι σημαίνει η τεχνολογία ως ανθρώπινη εκδήλωση, και ποια είναι η σχέση της με άλλες ανθρώπινες και κοινωνικές εκδηλώσεις, όπως ειδικότερα το παιχνίδι και το δώρο, που ίσως να αποτελούν γενεσιουργές διαδικασίες της; Ποια είναι ακόμη η σχέση

---

* Λέκτορας, Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ Πανεπιστημίου Αθηνών, <gouscos@media.uoa.gr>. Ο γράφων οφείλει ευχαριστίες στην Ελένη Στάιου, υποψήφια διδάκτορα για τη συμβολή της στην επισκόπηση χαρακτηριστικών των συλλογικών ψηφιακών μέσων και περιπτώσεων χρήσης για υπηρεσίες ηλεκτρονικής διακυβέρνησης, καθώς και στον καθηγητή Νίκο Δεμερτζή για τις μεθοδικές και εύστοχες παρατηρήσεις του στο κείμενο αυτό.

της με βασικές πολιτικές εκδηλώσεις, όπως η διαβούλευση και η διακυβέρνηση, για τις οποίες ίσως η τεχνολογία με τη σειρά της να αποτελεί αναγκαίο όρο; Με αυτά τα αρχικά ερωτήματα και θέσεις, τα όσα ακολουθούν πραγματοποιούνται την τεχνολογία των συλλογικών ψηφιακών μέσων [social media] και τα ενδεχόμενα που αυτή δημιουργεί για την ηλεκτρονική διαβούλευση [electronic deliberation] και την ηλεκτρονική διακυβέρνηση [electronic governance], ως αναδυόμενες εκδοχές σύνταξης και οργάνωσης των σύγχρονων πολιτικών κοινωνιών.

1. Συλλογικά ψηφιακά μέσα

1.1. Χαρακτηριστικά των συλλογικών ψηφιακών μέσων

Η ραγδαία εξάπλωση συλλογικών ψηφιακών μέσων όπως οι συνεργατικές ιστοσελίδες [wikis], τα ιστολόγια [blogs] και μικροϊστολόγια [tweets], οι ιστοχώροι κοινωνικής δικτύωσης [social networking] και διαμοιρασμού περιεχομένου [content sharing], έχει οδηγήσει στην εμφάνιση νέας ορολογίας και εννοιολογήσεων. Οι εν λόγω εφαρμογές δεν προκύπτουν ως αποτέλεσμα κάποιας αλματώδους τεχνολογικής εξέλιξης. Αντίθετα, εμφανίζονται ως προϊόντα τεχνολογιών που ήδη υπάρχουν και ωριμάζουν, εισάγοντας όμως ως στοιχείο καινοτομίας μια πρωτόγνωρη συνδιαλλαγή του εξατομικευμένου με το μαζικό: για πρώτη φορά στην ιστορία των ψηφιακών μέσων τόσο πολλοί άνθρωποι έχουν με τόσο απλό τρόπο τη δυνατότητα να μοιραστούν κάτι τόσο προσωπικό όσο ένα ημερολόγιο ή μια φωτογραφία, ή τόσο ατομικό όσο μια συγκεκριμένη ανάγκη ή ένα ειδικό ερώτημα, με ένα τόσο μεγάλο ακροατήριο. Αλλάζει, εν προκειμένω, η ίδια η γραμματική του ψηφιακού επικοινωνιακού μέσου, που από διάυλος επικοινωνίας ενός προς έναν ή προς πολλούς (το διαδίκτυο και το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο), ή πλέγμα πρόσβασης πολλών προς ένα ή προς πολλά (ο ιστός και οι μηχανές αναζήτησης), μετουσιώνεται πλέον σε έναν χώρο διάδρασης (και, τελικά, σε έναν τόπο σχέσης) πολλών προς πολλούς. Στοιχειοθετείται έτσι ένας νέος θαυμαστός καινούριος κόσμος, μια ευκαιρία που παράγει ενθουσιασμό, πίστη και εν τέλει νέους όρους αποδοχής και εμπιστοσύνης, οι οποίοι με τη σειρά τους εδραιώνουν νέες αυτοεκπληρούμενες προφητείες και διανοίγουν απροσδόκητα και ρηξικέλευθα πεδία δυνατοτήτων για να δοκιμάσουμε την επικοινωνία, τη συνεργασία, τη δράση και τελικά την προσωπική μας ταυτότητα.¹

Τεχνολογικές και κοινωνικές ταυτόχρονα κατασκευές, όπως το δημιουργούμενο από τους χρήστες περιεχόμενο [user-generated content], ο συμμετοχικός ιστός [participative web], ο Ιστός 2.0 [Web 2.0], το λογισμικό συλλογικής διάδρασης [social software] και η συλλογική υπολογιστική [social computing] εμφανίζονται ως ορόσημα (Lindmark 2009: 3) για την εξέλιξη των παραπάνω μέσων και

υποδηλώνουν ένα σύνολο νέων δυνατοτήτων του διαδικτύου να επεκτείνει την επικοινωνία και τη δημιουργικότητα. Όπως αναφέρει και ένα σχετικό κείμενο του ΟΟΣΑ (OECD 2007: 17), δίνουν τη δυνατότητα στους χρήστες 'να συνεργάζονται και να συνεισφέρουν στην ανάπτυξη, στην επέκταση, στην αξιολόγηση, στον σχολιασμό και στη διανομή ψηφιακού περιεχομένου' ενώ, σύμφωνα με μια αρκετά περικεκτική προσπάθεια ορισμού από τον Blossom (2009: 29), τα συλλογικά ψηφιακά μέσα περιλαμβάνουν οποιαδήποτε μεγάλης κλίμακας και εύκολα προσβάσιμη τεχνολογία ή τεχνική που δίνει τη δυνατότητα σε οποιοδήποτε άτομο να επηρεάσει κατά εύκολο τρόπο ομάδες ή άλλα άτομα.

Τα χαρακτηριστικά αυτά άλλωστε καθορίζουν και βασικές λειτουργικές δυνατότητες των εν λόγω μέσων, όπως αποτυπώνονται σε μια από τις πρώτες συστηματικές αναφορές (Spannerworks 2006: 5):

- διευκόλυνση της συμμετοχής. Τα συλλογικά ψηφιακά μέσα ενθαρρύνουν την κατάθεση συμβολής και σχολίων από οποιονδήποτε ενδιαφέρεται, κάνοντας περισσότερο συγκεχυμένα τα όρια μεταξύ μέσου και κοινού.
- διευκόλυνση της διαφάνειας. Τα συλλογικά ψηφιακά μέσα ενθαρρύνουν δυνατότητες αξιολόγησης, σχολιασμού και διαμοιρασμού της πληροφορίας. Σπάνια υπάρχουν εμπόδια στην πρόσβαση και στη χρήση του περιεχομένου.
- διευκόλυνση της διαλογικότητας. Τα συλλογικά ψηφιακά μέσα συνδυάζουν σε ένα σημείο αμφίδρομης πρόσβασης τόσο την απόθεση όσο και τη διάχυση περιεχομένου, πράγμα που τους επιτρέπει να λειτουργήσουν όχι μόνο ως διαυλοί επικοινωνίας αλλά και ως χώροι συζήτησης, διάδρασης και μνήμης του συλλογικού λόγου. Ικανοποιούν, επομένως, ορισμένες βασικές τεχνικές προϋποθέσεις για την πρακτική υλοποίηση διαδικασιών διαλογικού και διαβουλευτικού τύπου.
- διευκόλυνση της δημιουργίας κοινοτήτων. Τα συλλογικά ψηφιακά μέσα διευκολύνουν τη διαμόρφωση κοινοτήτων και την επικοινωνία μέσα σε κοινότητες σε σχέση με κοινά ενδιαφέροντα.
- διευκόλυνση της διασύνδεσης. Τα συλλογικά ψηφιακά μέσα στηρίζονται στην πλούσια διασύνδεση του περιεχομένου, αξιοποιώντας υπερσυνδέσμους και συνδυάζοντας διαφορετικά είδη πολυμεσικής πληροφορίας στο ίδιο σημείο πρόσβασης και σε ενιαίες μονάδες περιεχομένου.

Διαφορετικές μορφές συλλογικών ψηφιακών μέσων αναμειγνύονται σε ποικίλους συνδυασμούς, δημιουργώντας σύνθετα 'μποκέτα' ιστολογίων, συνεργατικών ιστοσελίδων, κοινωνικής δικτύωσης, συλλογικού χαρακτηρισμού [social tagging] και σελιδοσήμανσης [social bookmarking], αυτοματοποιημένης συνάθροισης [content aggregation] και διήθησης περιεχόμενου [content filtering] από

τρίτες πηγές. Αξιοποιώντας τις παραπάνω λειτουργικότητες, τα συλλογικά ψηφιακά μέσα προσφέρουν νέα ενδεχόμενα στους χρήστες του διαδικτύου, καθιστώντας πρακτικά εφικτούς τρόπους διάδρασης και διαβούλευσης που όχι πολύ παλαιότερα φάνταζαν ουτοπικοί. Η οργάνωση της παραγωγής και αναδιανομής περιεχομένου αλλάζει και μαζί της αλλάζει και η παραγωγή και αναδιανομή γνώσης, ευκαιρίας, εμπειρίας και νοήματος.

Η ατομική ενδυνάμωση των χρηστών του διαδικτύου, από την άλλη πλευρά, κατά την έννοια της δυνατότητας που υπάρχει πλέον να ασκήσουν με πρακτικούς όρους το δικαίωμά τους στην πρόσβαση, την επιλογή, την παραγωγή και τη διανομή περιεχομένου, δημιουργεί νέους βαθμούς διαδικτυακής ελευθερίας και οδηγεί στην εντονότερη δέσμευση [engagement] στα συλλογικά μέσα. Επιπλέον, ενεργοποιεί την εγγενή δυναμικότητα που εμπεριέχουν τα συλλογικά μέσα, τη δυνατότητα δηλαδή να τα χειριστούμε κατά τρόπο κυριολεκτικά παιγνιώδη, ορίζοντας τους στόχους και τους περιορισμούς (άρα, τους κανόνες του παιχνιδιού), διαχειριζόμενοι την αβεβαιότητα υπό όρους πρόκλησης και όχι άγχους (η αποτυχία δεν πειράζει, ακριβώς όπως και σε ένα παιχνίδι) και περιεργαζόμενοι τις ιδιότητες και τις δυναμικές τους (όπως ένα παιδί θα έπαιζε με ένα άθλημα ή θα περιεργαζόταν οποιοδήποτε αντικείμενο αναζητώντας τρόπο να το κάνει παιχνίδι). Αυτή ακριβώς η ελευθερία του περιεργάζεσθαι βρίσκεται στη βάση του εποικοδομήματος των συλλογικών ψηφιακών μέσων, και ορίζει έναν επόμενο βαθμό ελευθερίας, αυτόν του μετασκευάζειν [re-purposing], δηλαδή της επινόησης νέων σκοπών χρήσης των συλλογικών μέσων, πέραν της επικοινωνίας και διάδρασης αυτής καθεαυτής.

Η παραγωγή περιεχομένου, στον κόσμο των συλλογικών μέσων, ακολουθείται κατά αυτοματικό τρόπο (εκτός αν ο ίδιος ο παραγωγός ηθελήμένα αναστείλει το βήμα αυτό) από τη δημόσια ανάρτηση και διανομή του. Η διακίνηση της πληροφορίας είναι κατά κανόνα πλέον μαζική: ενώ στα συμβατικά ψηφιακά μέσα (π.χ. ηλεκτρονικό ταχυδρομείο) η επικοινωνία προς πολλούς αποδέκτες υλοποιείται ως εξαίρεση, με κάποια ειδική χρήση του βασικού μηχανισμού επικοινωνίας ενός προς έναν, στα συλλογικά ψηφιακά μέσα η σχέση αντιστρέφεται: η επικοινωνία τελείται κατά βάση προς πολλούς, με την ένας προς έναν επικοινωνία να αρχίζει πλέον να αποτελεί την εξαίρεση που θα χρειαστεί να υλοποιηθεί με κάποιο ειδικό τρόπο. Η μεταβολή αυτή στην πληθικότητα της επικοινωνιακής σχέσης οδηγεί σε έναν επαναπροσδιορισμό της έννοιας της ενημέρωσης: απέναντι στη λογική της ατομικής πληροφόρησης ή, στον αντίποδα, της μαζικής ενημέρωσης μέσω των ΜΜΕ, αναδεικνύεται πλέον ως τρίτος πόλος η έννοια μιας συλλογικής ενημερότητας [social awareness] η οποία προσδιορίζεται από συγγραφείς όπως ο Shirky (2008: 163) ως

η ικανότητα πολλών διαφορετικών ανθρώπων και ομάδων να αντιλαμβάνονται μία περίπτωση, και να καταλαβαίνουν ποιος άλλος έχει την ίδια αντίληψη.

Η άρση από τα συλλογικά ψηφιακά μέσα δύο βασικών διχοτομήσεων (η διχοτόμηση μεταξύ του παραγωγού και αναγνώστη περιεχομένου και η διχοτόμηση μεταξύ της παραγωγής και διάχυσης περιεχομένου) αλλά και η εγγενής απαλλαγή τους από την αγωνία της αναζήτησης συγκεκριμένου ακροατηρίου (ιδανικά, οποιοδήποτε περιεχόμενο θα μπορέσει μέσω των υπερσυνδέσεων να συναντηθεί, τελικά και αναπόδραστα, με όποιο ακροατήριο βλέπει στο περιεχόμενο αυτό ενδιαφέρον και αξία), οδηγούν σε έναν επαναπροσδιορισμό των δικαιωμάτων και αξιώσεων που εγείρει η πράξη της δημιουργίας περιεχομένου. Ο πνευματικός δημιουργός συνεχίζει να αναφέρεται, με τον ρόλο όμως πλέον του παρέχοντος, και όχι του αποκλειστικά κατέχοντος, τα δικαιώματα πρόσβασης στο ψηφιακό δημιουργήμα. Το τελευταίο πλέον περιέρχεται, κατά τη διπλή έννοια της χρήσης και της τροποποίησης, σε μια συλλογικότητα που αναδύεται κατά οργανικό τρόπο –διανύοντας κύκλους γονιμοποίησης, κροφορίας, γέννησης, ενηλικίωσης, ακμής, γήρανης και θανάτου– μέσα από την κοινοκτημοσύνη όλων όσους το δημιουργήμα αυτό ενδιαφέρει.

Η φυσιογνωμία του διαδικτύου, ως συμβολικό χώρο που φιλοξενεί τις ψηφιακές σχέσεις και διαδράσεις, μοιάζει έτσι να μεταλλάσσεται από ένα τοπίο σπαρμένο με μεγάλους πόλους έλξης και επιρροής, μέσα στο οποίο περιπλανώνται μοναχικά παράλληλες ατομικότητες, σε έναν χώρο που αρχίζει σιγά-σιγά να καλύπτεται από επάλληλες συλλογικότητες, σχηματισμένες με όρους όχι του δημόσιου και του κοινωνικού αλλά των πολλών προσωπικών στιγμών που συναντώνται ανοργάνωτα και απροσχεδίαστα, χωρίς σαφή πρόθεση ούτε εγγυημένη διάρκεια, χωρίς δέσμευση αλλά με την ένταση που μπορεί να δώσει αυτό ακριβώς το είδος ελευθερίας. Μιας ελευθερίας που απορρέει από την αποστροφή προς τους αποπροσωποποιημένους σκοπούς και θεσμούς, δοκιμάζοντας να τους ξανασυναντήσει μέσα από μια διαδικασία επαναπροσωποποίησης (η περίπτωση του Youtube), να τους ανασυντάξει μέσα από μια τέτοια διαδικασία (η περίπτωση της Wikipedia), να τους επανιδρώσει (η περίπτωση της δημοσιογραφίας των πολιτών) ή να εγκαθιδρώσει το αντίπαλον δέος τους (η περίπτωση του Indymedia) ή, απλώς, να τους αγνοήσει ανακηρύσσοντας νέους σκοπούς εκεί όπου συμβαίνει να συναντώνται πλέον τα σημερινά πρόσωπα (η περίπτωση του Facebook). Σε ένα επόμενο στάδιο αυτής της λογικής, άλλωστε, η συνάντηση αυτή καθεαυτή αυτοαναγορεύεται σε σκοπό (η περίπτωση του Twitter).³

1.2. Πρόδρομες και παράλληλες ιδέες

Η λειτουργική, όπως επίσης και η κοινωνική, κατασκευή της τεχνολογίας των συλλογικών ψηφιακών μέσων δεν προέκυψε με παρθενογένεση. Αντίθετα, είναι απότοκη τάσεων που διαμορφώνονται στο ευρύτερο νέο τεχνολογικό επικοινωνιακό περιβάλλον και τις οποίες τα συλλογικά ψηφιακά μέσα συνθέτουν, αναπαράγουν και με τη σειρά τους μετεξελίσσουν.

1.2.1. Ομότιμες αρχιτεκτονικές και δυνατότητες των ανθρώπινων ομάδων

Η συνεργασία με ομότιμους όρους [peer-to-peer collaboration] για το διαμορασμό υφιστάμενων υπηρεσιών και αγαθών μπορεί να οριστεί ως 'μια κοινοκτημοσύνη που βασίζεται στη συμμετοχή σε έναν κοινό πόρο' (Bauwens 2005a: 48). Τα δίκτυα ομότιμης αρχιτεκτονικής, με ιστορικό παράδειγμα το ίδιο το διαδίκτυο, δεν έχουν ιεραρχική διάρθρωση με κεντρικά σημεία ελέγχου. Αντίθετα σχεδιάζονται ως επίπεδες (χωρίς βαθμίδες ιεραρχίας) και αποκεντρωμένες δομές, με κανόνες λειτουργικής ρύθμισης κατανεμημένους σε πολλούς κόμβους, ώστε οι ενδεχόμενες σημειακές βλάβες να μην οδηγούν σε συνολικές αστοχίες (Bauwens 2005β). Οι συμμετέχοντες σε ένα ομότιμο δίκτυο έχουν ίσες ευθύνες και δικαιώματα έναντι αλλήλων και επικοινωνούν χωρίς ενδιάμεσους (Loban 2004). Έτσι, τα ομότιμα δίκτυα εμφανίζουν αναδυόμενες συστημικές ιδιότητες [emergent properties], όπως ιδιότητες ποιότητας ως προς τις απαιτήσεις των χρηστών, που μπορούν να εξηγηθούν καλύτερα με μια θεώρηση ανοικτών συστημάτων [open systems], και η εμπέλευση των ομότιμων αρχιτεκτονικών εκτείνεται σε κοινωνικοτεχνικά συστήματα [socio-technical systems] και εν τέλει σε καθαρά κοινωνικά συστήματα ανθρώπινων διαδράσεων και ανθρώπινων σχέσεων όπως τα κοινωνικά δίκτυα στα οποία πρωτεύουσα σπουδαιότητα έχει η ανθρώπινη επικοινωνία και δευτερεύουσα μόνο η τεχνολογική υλοποίηση.

Τα ομότιμα δίκτυα διέπονται από απλούς κανόνες ρύθμισης των συνθηκών υπό τις οποίες αποκτάται η ιδιότητα του μέλους και ασκείται η συμμετοχή. Η συμμόρφωση προς έξωθεν κατεστημένους θεσμικούς και τεχνικούς νόμους δεν εμφανίζεται ως μια εξ' ορισμού και de jure υποχρέωση, αλλά περισσότερο ως μια de facto ανάγκη, και μάλιστα κατ' οικονομία και μόνο στον βαθμό που αντικειμενικά διευκολύνει τη συνολική λειτουργία των δικτύου και τους όποιους κοινωνικούς σκοπούς θεσμίζονται από τα μέλη. Η διαδικασία αυτοθέσπισης νόμων και σκοπών τείνει εν γένει να αυτορυθμίζεται σε μια λογική ελάχιστου κοινού παρονομαστή, αναζητώντας τους ελάχιστους (και όχι τους μέγιστους) δυνατούς κανόνες που μπορούν να αποτυπώσουν με ικανοποιητικό τρόπο την κοινή θέληση των συμπαρττόνων.

Η αρχή της ρύθμισης αυτοοργανωτικά και κατ' οικονομία αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την εξήγηση της επέκτασης των ομότιμων δικτύων, που τείνουν να ξεπερνούν σε μέγεθος και δυναμισμό τα αντίστοιχα συγκεντρωτικά [centralized] ή ημι-κατανεμημένα [semi-distributed] συστήματα. Η ανάπτυξη και διαχείριση μεγάλων πληθυσμών συμπαρτώντων, διαδράσεων και παραγωγών εξυπηρετείται από την αρχή της ελάχιστης αυτορύθμισης και δημιουργεί το έδαφος για την ανάπτυξη νέων και περισσότερο εφελκτών παραδειγμάτων διακυβέρνησης. Ένα ομότιμο σύστημα δεν θα μπορούσε να έχει άλλη μορφή διακυβέρνησης από την αυτο-διακυβέρνηση, και οι προσπάθειες για την ανάπτυξη και αυτο-διακυβέρνηση ομότιμων συστημάτων στηρίζονται σε τέσσερις σημαντικές προτάσεις:

- η καινοτομία είναι μια δημοκρατική διαδικασία (von Hippel 2005). Η ανάπτυξη καινοτομίας στηρίζεται σε ένα πολιτισμικό πλαίσιο που αναδεικνύει ως αξία τη δημιουργικότητα [creativity], σε ένα μαθησιακό συμβόλαιο που αναγνωρίζει το δικαίωμα στην μη παραγωγική (ά-χρηστη, ασύμφορη) σκέψη, αλλά και σε ένα επικοινωνιακό περιβάλλον σχεδιασμένο έτσι ώστε να διευκολύνει την ελεύθερη (ά-σκοπη, α-δόμητη, α-δέσμευτη από προκαθορισμένα ερωτήματα) συζήτηση και πλούσια (χωρίς χωροχρονικούς περιορισμούς, με πολλαπλούς τρόπους, μέσα και μορφές) επικοινωνία, δίνοντας σε όλους ίσες και αποτελεσματικές ευκαιρίες για να αρθρώσουν τις δικές τους ιδέες και να ασκήσουν κριτική στις ιδέες των άλλων.
- τα (ομότιμα) δίκτυα είναι πλούσια σε αξία (Benkler 2006). Τα μέλη ενός (ομότιμου) δικτύου εισφέρουν προστιθέμενη αξία: (α) με την ατομική τους πράξη και τη σύμπραξη με άλλα μέλη, αλλά επίσης (β) με την αλληλεπίδραση τους με άλλα μέλη σε επίπεδο ιδεών, αξιών και νοημάτων, όπως επίσης και με την ικανότητά τους (γ) να βοηθούν τα άλλα μέλη και (δ) να αναπτύσσουν περισσότερο το δίκτυο. Η συνολική αξία ενός δικτύου, επομένως, είναι σαφώς ευρύτερη από το άθροισμα της αξίας των επιμέρους μελών εφόσον το σημαντικότερο ίσως μέρος της προκύπτει από λειτουργίες που επιτελούνται μόνο μέσω της δικτύωσης. Υπό το πρίσμα αυτό, ο πλουσιότερος ίσως τρόπος οργάνωσης ενός αριθμού δρώντων είναι ένα ομότιμο δίκτυο από τη λειτουργία του οποίου θα αναδυθούν, στον βαθμό που θα χρειαστεί, οι ανάγκες αυτορύθμισης, επιρροής και ηγεσίας για να επιτευχθούν οι κοινοί σκοποί.
- οι ανθρώπινες ομάδες (μπορούν να) είναι σοφότερες των μελών τους. Ο πληθυσμός ενός δικτύου, αν και αλληλεπιδρά σε μαζική κλίμακα, τείνει να συμπεριφέρεται ως ομάδα και όχι ως μάζα, διατηρώντας ένα είδος πολιτι-

ομικής και κοινωνικής απόστασης (μη επιλογή μελών με βάση στερεότυπα, όχι ανάγκη για φυσικές συναντήσεις) η οποία δεν ευνοεί την ανάπτυξη συγκινησιακής φόρτισης και εν γένει πειθούς με μηχανισμούς του θυμικού και τη συγχώνευση ατομικών αντιδράσεων σε μαζικές συμπεριφορές. Οι διαδικτυακοί χώροι συζήτησης [internet fora] φιλοξενούν πολλαπλά και χαλαρά συνδεδεμένα θέματα, πολλαπλές απόψεις, ενίοτε έντονες συζητήσεις και διαφωνίες, αναδεικνύοντας ακριβώς τη δυσκολία μιας τέτοιας συγχώνευσης (αλλά και σύνθεσης) απόψεων. Η ποικιλία αυτή όμως λειτουργεί ταυτόχρονα και ως πηγή εμπιστοσύνης [source of trust]: η αφηρητική υπόθεση εμπιστοσύνης προς ένα λήμμα στη Wikipedia βασίζεται στο γεγονός ότι το τρέχον του περιεχόμενο έχει ήδη θεαθεί από έναν (μεγάλο) αριθμό ανεξάρτητων αναγνωστών που μπόρεσαν (αν το έκριναν) να το επιμεληθούν. Η κατασκευή συλλογικού περιεχομένου, εν γένει, βασίζεται στην πρόταση ότι αρκετοί άνθρωποι ανεξάρτητοι και όχι εξαιρετικά σοφοί ως μονάδες μπορούν να δημιουργήσουν μια πολύ σοφότερη ομάδα (Surowiecki 2004), αρκεί να αφεθούν να διαδράσουν ομότιμα για αρκετό χρόνο. Οι λόγοι για τους οποίους εμπιστευόμαστε όχι μόνο τη δικαιοσύνη αλλά και την ποιότητα (την ορθότητα, την ευθυκρισία) των δημοκρατικών αποφάσεων, όπως και των αποφάνσεων (π.χ. οι παροιμίες) της συλλογικής παράδοσης, δεν αψίστανται πολύ από την πρόταση αυτή.⁴

- οι άνθρωποι (μπορούν να) είναι πρόθυμοι. Οι άνθρωποι είναι συχνά απρόθυμοι να αναλάβουν μεγάλα έργα ή συνεισφορές, ακόμη και αν συμπερίζονται έναν σκοπό, καθώς αυτό παρενεργεί σε άλλες ανάγκες και προτεραιότητες. Αν όμως το μέγεθος της αναγκαίας συμβολής μειωθεί αρκετά, οι παρενέργειες στις προσωπικές συνθήκες θα μειωθούν αντίστοιχα και περισσότερο άνθρωποι θα βρεθούν πρόθυμοι να ανταποκριθούν. Εάν οποιοδήποτε κοινωφελές έργο διασπαστεί σε επαρκώς μικρά τμήματα, οργανωμένα με αποτελεσματικό τρόπο και υλοποιήσιμα από τρίτους χωρίς ειδικές γνώσεις, τότε ο πορισμός από το πλήθος [crowdsourcing] εμφανίζεται ως μια νέα εναλλακτική στρατηγική υλοποίησης. Πρόκειται για τον κοινό παρονομαστή πολλών και ετερόκλητων συλλογικών δράσεων, από παραδοσιακές πρωτοβουλίες φιλανθρωπίας και εθελοντισμού έως σύγχρονες διαδικτυακές εκδοχές ακτιβισμού (π.χ. δράσεις συλλογής υπογραφών) και εθελοντισμού (π.χ. εθελοντικά υπολογιστικά έργα όπως το Folding@Home και το Berkeley Open Infrastructure for Network Computing). Ο πορισμός από το πλήθος οδηγεί σε νέες εννοιολογήσεις όπως ο όρος 'wikinomics' (Tapscott & Williams 2006), ενώ οι εφαρμογές

του ψηλαφούνται σε χώρους όπως η επιχειρηματικότητα (Howe 2008) αλλά και η διακυβέρνηση (Noveck 2009).

1.2.3. Ανοικτό λογισμικό, ανοικτό περιεχόμενο και μια ψηφιακή οικονομία του δώρου

Το κίνημα του λογισμικού ελεύθερης χρήσης και ανοικτού κώδικα [Free/Libre Open Source Software, FLOSS] βρίσκει την ιδεολογική του θεμελίωση σε συζητήσεις για το δικαίωμα πρόσβασης στο λογισμικό ως δημόσιο αγαθό. Πράγματι, το ουσιαστικό μέρος ενός λογισμικού είναι οι αλγόριθμοι, δηλαδή η συστηματοποιημένη γνώση, με τους οποίους το λογισμικό αυτό δομεί και επεξεργάζεται τις πληροφορίες που διαχειρίζεται. Παραγόμενο μέσω γνώσης και περικλείοντας ταυτόχρονα νέα γνώση, το λογισμικό θα πρέπει να είναι προσβάσιμο όπως και η γνώση εν γένει. Επιπλέον όμως, η δημιουργία λογισμικού δεν λειτουργεί μόνο ως αποτύπωση και παραγωγή γνώσης (κατά το σκέλος αυτό η πρόσβαση θα μπορούσε να εξασφαλιστεί με μια απλή εκτύπωση του πηγαίου κώδικα) αλλά ταυτόχρονα και ως μετασχηματισμός της γνώσης αυτής σε χρηστικό εργαλείο, με το οποίο μπορούμε να χειριστούμε πληροφορίες και αντικείμενα του κόσμου γύρω μας. Το δικαίωμα επομένως της πρόσβασης στο λογισμικό εμπεριέχει, και εδραιώνεται από, ένα διπλό δικαίωμα πρόσβασης (α) στη γνώση, ώστε να αξιοποιηθεί για την παραγωγή νέας γνώσης, και (β) στα εργαλεία που έχουν παραχθεί με σκοπό τη χρήση, τη βελτίωση αλλά επίσης και την επαλήθευση της κατασκευαστικής και λειτουργικής τους ορθότητας, ειδικά σε πλείστες όσες περιπτώσεις εξυπηρετούν κρίσιμες ανθρώπινες ανάγκες (π.χ. ιατρική τεχνολογία, ηλεκτρονικές ψηφοφορίες).

Κομβικό σημείο για τα παραπάνω αποτελεί η ελεύθερη πρόσβαση στον πηγαίο κώδικα του λογισμικού (δηλαδή στην εκδοχή του λογισμικού ως γνώσης), από το οποίο μπορεί κατά τρόπο αυτόματο να παραχθεί και ο εκτελέσιμος κώδικας (δηλαδή η εκδοχή του λογισμικού ως εργαλείου). Η ιδέα του λογισμικού ανοικτού πηγαίου κώδικα [open source], που υποστηρίχθηκε από ερευνητές όπως οι Stallman, Lessig & Raymond (2002) αποτελεί τον μόνο τρόπο να εξυπηρετηθούν όλα μαζί τα παραπάνω δικαιώματα και διευρύνεται στην προβληματική μιας ανοικτής διακυβέρνησης για ολόκληρο τον κυβερνοχώρο (Lessig 2006).

Η παραγωγή λογισμικού ανοικτού κώδικα στηρίζεται σε μοντέλα συνεργασίας ομότιμα αυτο-οργανωμένων ομάδων, όπου προγραμματιστές και χρήστες έχουν ίση πρόσβαση και λόγο τηρώντας τρεις βασικές αρχές: (α) το λογισμικό ανοικτού κώδικα δεν ανήκει σε κανέναν· (β) όλοι μπορούν να το χρησιμοποιούν· και (γ) όλοι μπορούν να το βελτιώσουν. Με βάση τις αρχές αυτές, τη δέσμευση των συμμετεχόντων αλλά και την επιτυχία του τελικού αποτελέσματος, οι παραπάνω ομάδες μπορούν να μετεξελισσονται σε περισσότερο σταθερές, συνεκτικές

και συνειδητές κοινότητες, των οποίων η ανάπτυξη (ο ιστοχώρος Sourceforge φιλοξενεί περισσότερα από 150.000 έργα ανοικτού λογισμικού), οδηγεί αναπόδραστα στη συνάντηση με τη λογική των ομότιμων δικτύων και τη διεύθυνση των ιδεών αυτών σε πεδία όπως το ανοικτό περιεχόμενο [open content]⁵, ο Ιστός 2.0 (Web 2.0)⁶ και τα συλλογικά ψηφιακά μέσα.

Τόσο το ανοικτό λογισμικό και περιεχόμενο, άλλωστε, όσο και τα συλλογικά μέσα, στηρίζονται στο ψηφιακό αντίστοιχο μιας πολύ παλαιότερης ιδέας, της οικονομίας του δώρου [gift economy]. Σε ένα τέτοιο μοντέλο συναλλαγής οι έννοιες του τιμήματος και του κέρδους αντικαθίστανται από τρεις θεμελιώδεις υποχρεώσεις: να δίνουμε αγαθά ως δώρα, να λαμβάνουμε αγαθά ως δώρα, να ανταποδίδουμε τα δώρα που έχουμε λάβει. Η λογική της υπερσύνδεσης [hyperlinking] και της ανάρτησης [posting] περιεχομένου στο διαδίκτυο υλοποιεί, ανάμεσα σε πολλά άλλα, και την έννοια μιας ψηφιακής οικονομίας δώρου, όπου ο δωρητής περιεχομένου απολαμβάνει αυξημένη ορατότητα στους αλγορίθμους υπόληψης [reputation algorithms] μηχανών αναζήτησης όπως το Google.⁷ Στα συλλογικά ψηφιακά μέσα, θεωρώντας την ανάρτηση περιεχομένου ως μια πράξη δώρου (εφόσον ασφαλώς παραμένει χωρίς τίμημα πρόσβασης και ιδιοτελείς σκοπούς), οι μηχανισμοί απόδοσης υπόληψης στον δωρητή περιλαμβάνουν έτοιμες λειτουργίες για την αξιολόγηση μιας ιστοσελίδας, την ανάρτηση σε τρίτους ιστοχώρους σελιδοδεικτών προς μια ενδιαφέρουσα ιστοσελίδα, κ.ά. Στον συλλογικό ιστοχώρο ePractice.eu της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ανταλλαγή καλών πρακτικών, οι συμμετέχοντες αμείβονται με συμβολικούς πόντους (kudos, από την αρχαία ελληνική λέξη *kódos* που δηλώνει τη φήμη, σε αναγνώριση ενός κατορθώματος), ανάλογα με την ενεργοποίηση και προσφορά τους.⁸

2. Προς μια ανοικτή ηλεκτρονική διακυβέρνηση

2.1. Μια προσπάθεια εννοιολόγησης των βασικών όρων

Ο όρος 'ηλεκτρονική διακυβέρνηση', όπως προκύπτει από την προσπάθεια απόδοσης στα ελληνικά του αγγλικού *electronic governance*, χρησιμοποιείται εδώ ως περιεκτικός όρος που συμπεριλαμβάνει ψηφιακές εφαρμογές και υπηρεσίες οι οποίες εξυπηρετούν λειτουργίες κυβέρνησης με έκφραση γνώμης των πολιτών και αναφέρονται:

- στο επίπεδο της άσκησης πολιτικής, σύμφωνα με την εντολή που έχει η δημόσια διοίκηση από την αιρετή κυβέρνηση και την υποχρέωση που θέτει η νομοθεσία·
- στο επίπεδο της χάραξης πολιτικής, σύμφωνα με την εντολή που έχει η αιρετή κυβέρνηση από το εκλογικό σώμα αλλά και την ευρύτερη υποχρέωση

της να εκφράσει την κοινωνική βούληση και να διασφαλίσει το δημόσιο και εθνικό συμφέρον· και τέλος

- στο επίπεδο της απόφασης για την κατεύθυνση πολιτικής, σύμφωνα με τις διαδικασίες που ισχύουν για τη δημοκρατική εκλογή και απόφαση.

Κοινό παρονομαστή της έννοιας της διακυβέρνησης, και στις τρεις περιπτώσεις, αποτελεί η παρουσία και η λειτουργία της γνώμης των πολιτών, την οποία οι μεν πολίτες εκφράζουν –με διαδικασίες ανάθεσης σε αντιπροσώπους (εκλογές), κωδικοποίησης σε κλειστές επιλογές (δημοψηφίσματα, συλλογές υπογραφών), άμεσης διατύπωσης (διαβουλεύσεις)– οι δε διοικητικοί και κυβερνητικοί αξιωματούχοι εκτιμούν. Το πεδίο της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης, κατά συνέπεια, περιλαμβάνει ψηφιακές υλοποιήσεις, μετασχηματισμούς και βελτιώσεις υπηρεσιών και εφαρμογών διάδρασης των πολιτών με τη διοίκηση και την κυβέρνηση, υπό τον αναγκαίο όρο να εμπεριέχουν τη γνώμη των πολιτών για θέματα είτε στενά διοικητικού είτε ευρύτερα πολιτικού χαρακτήρα.

Έτσι, στο επίπεδο της δημόσιας διοίκησης η έννοια της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης δεν εστιάζει στην τυποποιημένη ψηφιακή διεκπεραίωση διοικητικών πράξεων –στο πεδίο δηλαδή που ακριβέστερα μπορεί να αναφερθεί ως ‘ηλεκτρονική διοίκηση’ [electronic administration] και για αρκετό καιρό προσδιόρισε την εννοιολόγηση του όρου ‘ηλεκτρονική κυβέρνηση’ [electronic government]– αλλά περισσότερο στον δημόσιο έλεγχο της διοικητικής λειτουργίας. Στο επίπεδο της αιρετής κυβέρνησης, η έννοια της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης δεν εστιάζει μόνο στην ψηφιακή υλοποίηση διαδικασιών δημοκρατικής επιλογής για πρόσωπα (εκλογές) και αποφάσεις (δημοψηφίσματα) –στο πεδίο δηλαδή που παραδοσιακά αναφέρεται ως πυρήνας περιεχομένου του όρου ‘ηλεκτρονική δημοκρατία’ [electronic democracy]– αλλά επεκτείνεται σε ευρύτερες περιπτώσεις συμμετοχής των πολιτών σε διαδικασίες συζήτησης, διαμόρφωσης, απόφασης και εξειδίκευσης δημόσιων πολιτικών –στο ευρύτερο δηλαδή πεδίο που εν πολλοίς δηλώνει ο όρος ‘ηλεκτρονική συμμετοχή’ [electronic participation]. Οι διαδικασίες αυτές, με τη σειρά τους, περιλαμβάνουν τόσο διαδικασίες συμβουλευτικού τύπου [consultations], δηλαδή την επιλεκτική προσδρομή στη συμβουλή κάποιων τρίτων που θεωρούνται δικαιούμενοι να εκφράσουν άποψη λόγω εμπειρίας ή/ και έννομου συμφέροντος και με βαρύτητα ενδεχομένως εξαρτώμενη από τους παράγοντες αυτούς, όσο και αυτές καθεαυτές τις διαδικασίες διαβούλευσης [deliberation], που προσκαλούν τη γνώμη όλων των μελών κάποιου σώματος (ενόρκων, βουλευτών, όλων των πολιτών) δικαιούμενων να γνωμοδοτήσουν ακριβώς με βάση την ιδιότητά τους αυτή, ανεξάρτητα από την εμπειρία τους, κατ’ ελπίδα επίσης ανεξάρτητα από οποιοδήποτε συμφέρον και με ίσο δικαίωμα λόγου και βαρύτητα γνώμης. Οι καθολικές αυτές διαδικασίες διαβούλευσης βρίσκονται στη βάση του δη-

μοκρατικού πολιτεύματος και αποτελούν την πλέον ενδιαφέρουσα συνιστώσα ηλεκτρονικής διακυβέρνησης.⁹

2.2. Από τη διακυβέρνηση και τη διαβούλευση στα συλλογικά μέσα

Η συμμετοχή των πολιτών με έκφραση γνώμης προσδιορίζεται μεταξύ άλλων από τη θέληση της κρατικής εξουσίας να ενεργοποιήσει μια τέτοια δυνατότητα και από τον βαθμό υποστήριξης και ελευθερίας με τον οποίο αυτό συμβαίνει. Η υποστήριξη μιας δυνατότητας έκφρασης γνώμης περιέχει, αφενός μεν, την ενθάρρυνση των πολιτικών υποκειμένων να πραγματοποιήσουν τη δυνατότητα αυτή (φέρνοντας στο προσκήνιο τη διασφάλιση της χρηστής χρήσης της γνώμης που θα εκφραστεί, αλλά και τη διαχείριση της με τρόπο που να έχει πολιτικό αντίκρυσμα), αφετέρου δε, τη διαθεσιμότητα στοιχείων και αποκρίσεων όπως είναι αναγκαίο για να μπορεί να διαμορφωθεί μια γνώμη με πληρότητα εικόνας και επεξεργασία ανάλυσης. Η ενδυνάμωση της ελευθερίας με την οποία ενεργοποιείται μια δυνατότητα έκφρασης γνώμης, από την άλλη πλευρά, περιέχει ως βασικό όρο την ισηγορία, την ισότητα ελευθερίας λόγου ανάμεσα στη συντεταγμένη δημόσια αρχή που ερωτά τη γνώμη των πολιτών και στους πολίτες οι οποίοι με οποιαδήποτε συντεταγμένη ή μη συμμετοχή αποκρίνονται. Μια τέτοια ισηγορία είναι φανερό ότι έχει δύο σκέλη, το σκέλος της ελευθερίας να απαντηθεί ένα ερώτημα που τίθεται, αλλά και το σκέλος της ελευθερίας να τεθεί ακριβώς ένα ερώτημα. Αυτό που επιθυμούν οι πολίτες να πουν δεν είναι, στις περισσότερες περιπτώσεις, η απάντηση σε κάποιο ερώτημα που τίθεται από την πλευρά των αρχών. Είναι, αντίθετα, η απάντηση σε κάποιο άλλο ερώτημα που δεν έχει τεθεί από τις αρχές ή αντίστροφα ένα νέο ερώτημα στο οποίο οι αρχές θα πρέπει να απαντήσουν.

Υπάρχουν επομένως όρια στα οποία προσκρούουν οι προσπάθειες να διοχετευθεί η έκφραση γνώμης των πολιτών, με ή χωρίς ψηφιακές τεχνολογίες, στη συμμετοχή τους σε μια διαδικασία διαβούλευσης όπου η θεματολογία, τα ερωτήματα και οι επιλογές προκαθορίζονται από κάποια δημόσια αρχή. Τέτοιες προσπάθειες είναι ασφαλώς σημαντικότερες και συνιστούν ένα δημοκρατικό τρόπο κυβερνάν, όχι μόνο με την έννοια μιας πολιτικής ηθικής, αλλά και με την πρακτική διάσταση της συναίνεσης που αποτελεί στοιχείο ποιότητας μιας απόφασης εφόσον της προσδίδει ασφαλή προοπτική εφαρμογής. Ταυτόχρονα όμως θα πρέπει να αναμένεται, και αυτό ανεξάρτητα από τον βαθμό δημοκρατικού ελλείμματος ή δημοκρατικής πληρότητας μιας πολιτικά συντεταγμένης κοινωνίας, ότι οι πολίτες πάντοτε θα έχουν να συζητήσουν θέματα και ερωτήματα που δεν βρίσκονται στις προτεραιότητες της διοικητικής και πολιτικής εξουσίας. Σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα θα πρέπει να υπάρχει τρόπος να γίνεται αυτό, και εδώ ίσως

βρίσκεται ένας πυρήνας ουσίας για το πρόταγμα μιας ανοικτής και αποτελεσματικής διακυβέρνησης.

Συναντιέται μέσα από την παραπάνω ανάλυση, η έννοια –ή καλύτερα το ζητούμενο– της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης με τις δυνατότητες –ή ακριβέστερα με τα ενδεχόμενα– που στοιχειοθετεί η τεχνολογία των συλλογικών ψηφιακών μέσων. Πράγματι, πρόκειται καταρχάς για μέσα, δηλαδή για εργαλεία τα οποία –χωρίς να παραβλέπεται η προβληματική της διαμεσολαβημένης ανθρώπινης επικοινωνίας– υποστηρίζουν έστω και με αδυναμίες τη διατύπωση λόγου και τη μετάδοση νοήματος, άρα την έκφραση γνώμης. Πρόκειται, δεύτερον, για ψηφιακά μέσα τα οποία –επίσης χωρίς να παραβλέπεται η προβληματική της αποτύπωσης σημασιών σε μια ομογενοποιημένη ψηφιακή δομή– τείνουν κατά πρωτεύον τρόπο να εγκολπώσουν πολλαπλούς επικοινωνιακούς κώδικες γραπτού και προφορικού λόγου, στατικής και κινούμενης εικόνας, και επίσης τείνουν να άρουν περιορισμούς προσβασιμότητας που προκύπτουν από χωροχρονικές συντεταγμένες, οικονομικούς όρους, γλωσσικό και πολιτισμικό πλαίσιο, σωματικές δυσκολίες. Και τρίτον, ίσως και σημαντικότερο, πρόκειται για συλλογικά ψηφιακά μέσα τα οποία, όπως ήδη συζητήθηκε, διέπονται από ένα σύνολο αρχών και αντιλήψεων που υποδεικνύουν τη δυνατότητα χρήσης τους και ως μέσων ανάπτυξης της ιδιότητας του πολίτη [civic media],¹⁰ και προσιδιάζουν κατά ουσιαστικό τρόπο στον στόχο μιας ανοικτής και διαβουλευτικής διακυβέρνησης.

Ουσιαστικά χαρακτηριστικά των συλλογικών ψηφιακών μέσων που ήδη συζητήθηκαν, όπως η δυνατότητα του μετασκευάζειν, η έννοια της συλλογικής ενημερότητας, η διαδικασία ανάδυσης και επαναπροσωποποίησης επάλληλων συλλογικότητων, έχουν άμεση συνάφεια με την προβληματική μιας ψηφιακά υλοποιούμενης ανοικτής διακυβέρνησης. Αλλά και οι παράλληλες ιδέες της εμπιστοσύνης στην εντιμότητα, τη σοφία και την προθυμία ανθρώπινων ομάδων που συνεργάζονται ελεύθερα, στον πλούτο της ομότιμης δικτύωσης και της οικονομίας του δώρου ως παισίων δημιουργικότητας και καινοτομίας, επίσης βρίσκουν άμεση εφαρμογή στη λειτουργία της έκφρασης γνώμης των πολιτών.

2.3. Δυνατότητες και παραδείγματα χρήσης συλλογικών ψηφιακών μέσων

Όπως σημειώνεται σε λίγο παλαιότερη (Katz & Rice 2002, Willson 2006) αλλά και πρόσφατη βιβλιογραφία (Karan κ.ά. 2009, Pasek κ.ά. 2009) οι διαδικτυακές τεχνολογίες, ακόμη και πριν από την ανάπτυξη των συλλογικών ψηφιακών μέσων, πάντοτε έδωσαν χρήσιμες λύσεις για τη συσπείρωση και λειτουργία κοινοτήτων. Η διάδραση ακόμη και με ψηφιακά μέσα πρώτης γενιάς όπως το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο και οι διαδικτυακοί χώροι συζήτησης [fora] αποτέλεσε σημαντικό εργαλείο στα χέρια πολιτών που επιδιώκουν να ακουστεί η φωνή τους.

Η συζήτηση έχει αρχίσει πρόσφατα (2008) να αποκτά μια νέα τροπή, εστιάζοντας στις δυνατότητες εφαρμογής των ψηφιακών μέσων δεύτερης γενιάς για σκοπούς βελτίωσης των δημόσιων υπηρεσιών. Το Μάρτιο 2008 δημιουργήθηκε στον ιστοχώρο ePractice.eu η κοινότητα συζήτησης Social computing for public services 2.0, ενώ σε ένα σχετικό κείμενο προοπτικής διερεύνησης του David Osimo (2008) παρουσιάζονται κατευθύνσεις ενδεχόμενης αξιοποίησης των νέων μέσων. Διατυπώνεται μέσα από την προσέγγιση του Osimo και άλλες παρόμοιες το όραμα μιας 'Ηλεκτρονικής Κυβέρνησης 2.0', μιας μετεξέλιξης δηλαδή των δημόσιων υπηρεσιών προς ψηφιακές υλοποιήσεις που αξιοποιούν τις τεχνολογίες του Ιστού 2.0.

Στη συνέχεια συζητώνται συγκεκριμένες δυνατότητες προς την κατεύθυνση αυτή και παρουσιάζονται ενδεικτικά παραδείγματα, με έμφαση σε εφαρμογές και υπηρεσίες που επιτρέπουν την έκφραση γνώμης των πολιτών είτε με συλλογικά ψηφιακά μέσα είτε με πιο συμβατικές τεχνικές λύσεις, οι οποίες όμως σε κάθε περίπτωση επιδιώκουν τους βασικούς όρους συλλογικής προσβασιμότητας και ομότιμης διάδρασης.

2.3.1. Υπηρεσίες αναφοράς προβλημάτων, ελέγχου και διαφάνειας της διοικητικής λειτουργίας

Από τον δήμο της Βενετίας αναπτύσσεται η πλατφόρμα ανοικτού κώδικα IRIS [Internet Reporting Information System, <http://iris.comune.venezia.it>] μέσω της οποίας όλοι όσοι ενδιαφέρονται (π.χ. πολίτες, τουρίστες) μπορούν να αναφέρουν (αναρτώντας σημειώσεις και πολυμεσικό περιεχόμενο σε ένα ψηφιακό γεωγραφικό υπόβαθρο) προβλήματα που αφορούν την πόλη, και να διαπιστώσουν πόσο γρήγορα και αποτελεσματικά αυτά αντιμετωπίζονται.

Στην Ελλάδα, το έργο Pin Project έχει αναπτυχθεί από τη ΜΚΟ Ινστιτούτο για την Οδική Ασφάλεια Πάνος Μυλωνάς. Σε ψηφιακό γεωγραφικό υπόβαθρο των δρόμων της Αθήνας, χρήστες μπορούν να επισημάνουν με ηλεκτρονικές καρφίτσες [pins] σημεία κακοτεχνιών και άλλων κινδύνων. Οι επισημάνσεις επιβεβαιώνονται από εθελοντές συνεργάτες του έργου και εν συνέχεια προωθούνται προς τους αρμόδιους φορείς. Σε ορισμένες απλές περιπτώσεις (π.χ. ελλιπής οδική σήμανση) το ίδιο το έργο αναλαμβάνει –αν δεν υπάρξει απόκριση των φορέων– να κάνει την αναγκαία παρέμβαση. Πρόκειται, κατά τη γνώμη μας, για μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα περίπτωση, με πολλά σημαντικά σημεία για τον τρόπο που εν γένει μπορούν να αναπτυχθούν και να λειτουργήσουν συλλογικά ψηφιακά μέσα για αντίστοιχες εφαρμογές.

Δύο διαδικτυακοί ιστοχώροι ανοικτοί στις καταγγελίες πολιτών για φαινόμενα διαφθοράς και καταχρήσεων όσον αφορά, αντίστοιχα, τη διαχείριση ευρωπαϊ-

ϊκών χρηματοδοτήσεων και τη συμπεριφορά ελεύθερων επαγγελματιών και δημοσίων υπαλλήλων είναι οι Anti-lop (Ουγγαρία, <http://www.anti-lop.gov.hu/>) και Anti-corruption (Βουλγαρία, <http://www.anticorruption.bg>). Και στις δύο περιπτώσεις γίνονται αποδεκτές προς έλεγχο καταγγελίες που υποβάλλονται ανώνυμα, ενώ παρέχεται δέσμευση για την ολοκλήρωση της διαδικασίας διερεύνησης σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα.

Στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σκοπός του έργου Farmsubsidy είναι να συγκεντρωθούν λεπτομερή στοιχεία σχετικά με τις πληρωμές και τους δικαιούχους των γεωργικών επιδοτήσεων σε κάθε κράτος-μέλος της Ε.Ε. και να διατεθούν τα στοιχεία αυτά στο διαδίκτυο κατά τρόπο χρήσιμο για τους ευρωπαίους πολίτες. Δημοσιογράφοι και αναλυτές εργάζονται για το έργο Farmsubsidy σε περισσότερες από δέκα χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας FollowTheMoney (<http://www.followthemoney.eu/>), με στόχο

να καταστεί ευκολότερο στους ευρωπαίους πολίτες να κατανοήσουν τον προϋπολογισμό της Ε.Ε.: πώς αποφασίζεται, από πού προέρχονται τα χρήματα και πώς δαπανώνται.

Το δίδυμο έργο Fishsubsidy ξεκίνησε τον Ιούλιο 2009 για την παρακολούθηση των χρηματοδοτήσεων της κοινής αλιευτικής πολιτικής.

2.3.2. Υπηρεσίες έκφρασης γνώμης των πολιτών

Ο συμμετοχικός προϋπολογισμός [participatory budgeting] μπορεί να οριστεί ως μια διαδικασία 'συμμετοχής των πολιτών στις αποφάσεις κατανομής του προϋπολογισμού και στον έλεγχο των δημοσίων δαπανών' (Reixoto 2008). Μία από τις πρώτες και πιο δημοφιλείς μεγάλης κλίμακας προσπάθειες συμμετοχικού προϋπολογισμού ξεκίνησε το 1989 (Wagle & Shah 2003) στο Πόρτο Αλέγκρε της Βραζιλίας (Orçamento Participativo, <http://www2.portoalegre.rs.gov.br/op/>) και συνεχίζεται έκτοτε σε ετήσια βάση. Σε συνελεύσεις περιφέρειας και γειτονιάς κάτοικοι και εκλεγμένοι αντιπρόσωποι προσδιορίζουν και ψηφίζουν προτεραιότητες δαπανών. Όπως αναφέρει και σχετική μελέτη της Παγκόσμιας Τράπεζας (Bhatnagar κ.ά. 2003), ο συμμετοχικός σχεδιασμός του προϋπολογισμού έχει πράγματι οδηγήσει σε βελτιώσεις στο Πόρτο Αλέγκρε όπως, για παράδειγμα, την αύξηση των υδροδοτούμενων νοικοκυριών από 75% το 1988 σε 98% μετά από 10 χρόνια, καθώς και τον τετραπλασιασμό των σχολείων.

Στον ιστοχώρο Patient Opinion (<http://www.patientopinion.org.uk>) στο Ηνωμένο Βασίλειο πολίτες μπορούν να αναρτήσουν θετικά ή αρνητικά σχόλια σχετικά για τους γιατρούς, το νοσηλευτικό προσωπικό, τις εγκαταστάσεις και οποιοδήποτε άλλο ζήτημα σχετικά με το βρετανικό εθνικό σύστημα υγείας [NHS].

Η δομή του ιστοχώρου, με σύνθημα 'Your story can change the NHS' απλοποιεί την όλη διαδικασία, ενώ οι εγγεγραμμένοι χρήστες μπορούν επίσης να επεξεργαστούν ή να διαγράψουν τις θέσεις τους και να λάβουν πρόσθετες υπηρεσίες, όπως υπενθυμίσεις για τις ιατρικές τους συναντήσεις. Τον ρόλο ελέγχου των σχολίων αναλαμβάνουν επίοπτες και έμπειροι χρήστες. Τα περισσότερα σχόλια, σύμφωνα με μια εσωτερική έρευνα, προκύπτουν από συναισθήματα αλτρουισμού και ευγνωμοσύνης. Σε εννέα μήνες λειτουργίας του, ο ιστοχώρος Patient Opinion προσέλαυσε 3.000 σχόλια ενώ 38 φορείς παροχής υπηρεσιών υγείας ενεγράφησαν ώστε να έχουν εικόνα της κοινής γνώμης, με ποσοτικές στατιστικές και αναρτήσεις σε ιστολόγια (Osimo 2008: 36). Το βρετανικό κράτος επίσης χρησιμοποιεί στοιχεία από τον ιστοχώρο Patient Opinion ως μια γενική εικόνα της λειτουργίας του εθνικού συστήματος υγείας.

Η υπηρεσία υποβολής ενυπόγραφων συλλογικών αιτημάτων Number10 E-Petitions (<http://petitions.number10.gov.uk/>) στον επίσημο ιστοχώρο του πρωθυπουργού της Μ. Βρετανίας επιτρέπει στους πολίτες να υποβάλουν νέα αιτήματα και να προσυπογράψουν αιτήματα που έχουν ήδη υποβληθεί. Η σχετική πληροφόρηση περιλαμβάνει τα ενεργά αιτήματα (σε στάδιο συλλογής υπογραφών), τα αιτήματα που απερρίφθησαν καθώς και απαντήσεις του Γραφείου του Πρωθυπουργού. Πρόκειται για μια υπηρεσία ιδιαίτερα δημοφιλή, με θετικές αναφορές από τα ΜΜΕ και συνδέσεις με συλλογικά ψηφιακά μέσα (Twitter, Facebook, Flickr, YouTube) ενώ ένα από τα αιτήματα που κατατέθηκαν κατάφερε να συγκεντρώσει περί τις 1,8 εκατομμύρια υπογραφές (Osimo 2008). Η λειτουργία της υπηρεσίας αυτής καταδεικνύει πολλά σημαντικά σημεία για τις υπηρεσίες έκφρασης γνώμης των πολιτών, όπως το ενδεχόμενο να κατατεθούν εξαιρετικά δυσμενή σχόλια, την προσπάθεια των πολιτών να πιέσουν αποτελεσματικότερα μέσω συννομάδωσης των αιτημάτων τους σε κοινούς παρονομαστές, αλλά και την ανάγκη δημοσιοποίησης όλων των απόψεων και απόκρισης με διαφανή τρόπο, προκειμένου να διατηρούνται οι παραστάσεις αξιοπιστίας.¹¹

Στην Ελλάδα, η υπηρεσία OpenGov.gr (<http://www.opengov.gr/>) τέθηκε σε λειτουργία στις αρχές Οκτωβρίου 2009 και σύμφωνα με τα δημοσιευμένα στατιστικά στοιχεία υποδέχθηκε έως και τα τέλη Δεκεμβρίου 2009 περί τις 2.000.000 μοναδικές επισκέψεις. Μέσω της υπηρεσίας OpenGov.gr τίθενται σε δημόσια διαβούλευση σχέδια κανονιστικών διατάξεων και προκηρύξεων, δημοσιοποιούνται προσκλήσεις εκδήλωσης ενδιαφέροντος και προκηρύξεις θέσεων δημόσιων φορέων καθώς και βιντεοσκοπημένα πρακτικά των συνεδριάσεων του Υπουργικού Συμβουλίου. Οι 12 διαβουλεύσεις που ανακοινώθηκαν στο τρίμηνο Οκτωβρίου-Δεκεμβρίου συγκέντρωσαν περί τα 20.000 σχόλια, ενώ στον ιστοχώρο labs.opengov.gr έχει ανακοινωθεί η πρώτη φάση μιας ανοικτής δημόσιας δια-

βούλευσης για τον ανασχεδιασμό των κυβερνητικών ηλεκτρονικών υπηρεσιών, με καταληκτική ημερομηνία την 31^η Ιανουαρίου 2010. Σύμφωνα με διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, στα μέσα Ιανουαρίου 2010 η διαβούλευση αυτή είχε 480 εγγεγραμμένους συμμετέχοντες, εκ των οποίων οι 140 είχαν αναρτήσει 160 προτάσεις.

2.3.3. Παρακολούθηση του έργου αιρετών αξιωματούχων

Οι προεκλογικές εκστρατείες διεξάγονται πλέον και στο διαδίκτυο, με χρήση συλλογικών ψηφιακών μέσων. Το πιο γνωστό παράδειγμα αποτελεί πιθανότατα η πρόσφατη νικηφόρα προεκλογική εκστρατεία του Barack Obama στις ΗΠΑ, όπου μέσω του ιστοχώρου Organizing for America (<http://www.barackobama.com/>) αξιοποιήθηκε στο έπακρο η ψηφιακή επικοινωνία προκειμένου να μεταδοθεί το πολιτικό μήνυμα και να πειστούν ψηφοφόροι. Πρόκειται σίγουρα για ένα ιδιαίτερο παράδειγμα, με διασυνδέσεις προς συλλογικά ψηφιακά μέσα (Facebook, Twitter, Digg, del.icio.us), επιμελημένη επικοινωνιακή και λειτουργική δομή που προβάλλει τη συλλογική συνεργασία και συνεσφορά ως βασικούς πολιτικούς όρους.

Οι προεκλογικές δεσμεύσεις των κεντρικών τουλάχιστον πολιτικών προσώπων (αρχηγοί κομμάτων) έχουν ασφαλώς βαρύνουσα πολιτική σημασία στην απόφαση των ψηφοφόρων. Αντίστοιχα βαρύνουσα σημασία έχει, μετά την εκλογική διαδικασία, και η τήρηση των δεσμεύσεών του από τον νικητή. Ο ιστοχώρος Politifact.com στις ΗΠΑ έχει δημιουργήσει την υπηρεσία Obameter (<http://www.politifact.com/truth-o-meter/promises/>), για τη συστηματική παρακολούθηση και παρουσίαση της τήρησης των προεκλογικών δεσμεύσεων του αμερικανού προέδρου. Το πληροφοριακό περιεχόμενο της υπηρεσίας υποστηρίζεται από ομάδα δημοσιογράφων, ενώ οι πολίτες καλούνται να επικοινωνήσουν για σχόλια και συμπληρώσεις.

Στην Ελλάδα τον Νοέμβριο 2009, πολύ σύντομα δηλαδή μετά τις τελευταίες εθνικές εκλογές (κατά δήλωση των δημιουργών της, την ίδια τη βραδιά των εκλογών), δημιουργήθηκε η διαδικτυακή υπηρεσία #GOVMETER (<http://govmeter.wegon.gr/>) με τον ανάλογο σκοπό: την παρακολούθηση των προεκλογικών δεσμεύσεων του ΠΑΣΟΚ. Και εδώ η τήρηση του πληροφοριακού περιεχομένου γίνεται από τους δημιουργούς της υπηρεσίας, ενώ οι πολίτες έχουν τη δυνατότητα να σχολιάσουν μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου την υλοποίηση συγκεκριμένων δεσμεύσεων.

Ο ιστοχώρος TheyWorkForYou (Ηνωμένο Βασίλειο, <http://www.Theyworkforyou.com>) έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του έργου MySociety από τη ΜΚΟ UK Citizens Online Democracy με σκοπό τη δυνατότητα άμεσης επικοινωνίας των

πολιτών με τα μέλη του Κοινοβουλίου. Ο ιστοχώρος προσφέρει υπηρεσίες αποστολής μηνυμάτων στους τοπικούς βουλευτές, πληροφόρησης για το χρονοδιάγραμμα των ομιλιών τους, ενημέρωσης για τις ανάγκες της εκλογικής περιφέρειας, αυτόματης διάχυσης ειδήσεων (μέσω RSS feeds) σχετικά με θέματα ενδιαφέροντος καθώς και ευκαιρίες εθελοντισμού. Η δημοτικότητα της υπηρεσίας, η οποία συγκεντρώνει έναν μεγάλο αριθμό επισκέψεων (2 εκατομμύρια επισκέψεις ετησίως, στοιχεία 2007), προωθείται με κάλυψη από τα ΜΜΕ.

Διακινδυνεύοντας τέλος μια αποσπασματική αναφορά, θα συμπεριληφθεί στην παρουσίαση μια περίπτωση χρήσης συλλογικών ψηφιακών μέσων η οποία δείχνει, κατά τη γνώμη μας, μια νέα δυνατότητα. Η χρησιμότητα του Twitter, ενός διαδικτυακού συλλογικού μέσου το οποίο στηρίζεται στην ανταλλαγή σύντομων μηνυμάτων, σε συγκριτές διαχείρισης έκτακτων περιστατικών έχει ήδη αρχίσει να διερευνάται. Οι Hughes και Palen (2009) μελετούν ορισμένες τέτοιες περιπτώσεις και συμπεραίνουν ότι πράγματι, κατά τη διάρκεια τέτοιων περιστατικών, τα μηνύματα που ανταλλάσσονται είναι περισσότερο προσανατολισμένα στην αναδιανομή κρίσιμης πληροφορίας. Μπορεί επομένως να προβλεφθεί η δυνατότητα αξιοποίησης ενός τέτοιου μέσου για την πρακτική αντιμετώπιση και για την επικοινωνιακή διαχείριση έκτακτων περιστατικών στη διάρκεια κρίσεων. Περιπτώσεις απευθείας απόκρισης δημόσιων λειτουργιών σε ερωτήματα πολιτών υπό συνθήκες κρίσιμων γεγονότων, όπως η πρόσφατη απόκριση του (γραφείου του) υπουργού Προστασίας του Πολίτη μέσω Twitter σε ερώτημα για περιστατικό μεταξὺ αστυνομικού-διαδηλωτῶν κατά τη διάρκεια κινητοποιήσεων διαμαρτυρίας στις αρχές Δεκεμβρίου 2009¹² θα μπορούσαν να γενικευτούν σε μία νέα δυνατότητα ενημέρωσης και λογοδοσίας.

3. Αντί συμπερασμάτων

Το πεδίο των συλλογικών ψηφιακών μέσων παραμένει ιδιαίτερα δραστήριο, με νέες υπηρεσίες αλλά και νέες τεχνολογίες να αναδύονται. Συνιστά μια ένδειξη της δημιουργικότητας και της καινοτομίας που εννοούν τα συλλογικά μέσα, αλλά ταυτόχρονα και μια δυσκολία να σταθεροποιηθεί ο τρόπος χρήσης τους.

Τα συλλογικά ψηφιακά μέσα μειώνουν κατά πολύ την πολυπλοκότητα της ατομικής χρήσης, αυξάνουν όμως αντίστοιχα αυτήν της συλλογικής συνεργασίας, που μπορεί να συμβεί πλέον με πολύ πλουσιότερους τρόπους. Δημιουργούν έτσι την ανάγκη για ένα νέο είδος γραμματισμού στην ψηφιακή συλλογικότητα, ο οποίος αναμφίβολα θα χρειαστεί να διανύσει χρόνο μέχρι να καταστεί κτήμα της πλειονότητας.

Τέλος, τα συλλογικά ψηφιακά μέσα παράγουν νέα διακυβεύματα. Η εγκυρότητα της συλλογικά δημιουργούμενης πληροφόρησης, η διασφάλισή της από

λανθασμένους ή αθέμιτους χειρισμούς που είναι τεχνικά δυνατοί, η χρηστή διαχείριση των προσωπικών δεδομένων είναι μερικά από τα ζητήματα που θα πρέπει να διευθετηθούν, το πιθανότερο παραμένοντας εντός της λογικής των συλλογικών μέσων, με κάποιο τρόπο ομότιμης και ομαδικής διάδρασης.

Στη συζήτηση που προηγήθηκε προσπαθήσαμε να αναδείξουμε τις ιδέες που διέπουν την ανάπτυξη των συλλογικών μέσων, αλλά και το πώς αυτές συναντώνται με τους όρους της καθολικής διαβούλευσης και ανοικτής διακυβέρνησης. Οι περσιτώσεις που αναφέρθηκαν είναι ενδεικτικές και όχι εξαντλητικές των συνολικών δυνατοτήτων. Εξ ου και δεν είναι εύκολο να μιλήσει κανείς επί του παρόντος για συμπεράσματα.

Θα μπορούσε πάντως να γίνει με σχετική ασφάλεια η πρόβλεψη ότι για να αξιοποιηθεί τις δυνατότητες των συλλογικών ψηφιακών μέσων η ηλεκτρονική διακυβέρνηση, θα πρέπει και η ίδια να μετασχηματιστεί προς περισσότερο συλλογικές και οργανικές μορφές. Τα παραδείγματα που δόθηκαν φαίνεται να συνηγορούν υπέρ ενός τέτοιου μετασχηματισμού, ο οποίος θα πρέπει να συνοδεύεται και από αντίστοιχο μετασχηματισμό, αφενός μεν, της αντίληψης που διέπει τη διοίκηση και τους αιρετούς δημόσιους λειτουργούς, αφετέρου δε, της προσέγγισης των ιδίων των πολιτών στην έννοια της συνεργασίας.

Σημειώσεις

1. Η τεχνολογία Mixed Ink (<http://mixedink.com/>) επιτρέπει σε πολλούς χρήστες να δουλέψουν απευθείας πάνω στο ίδιο κείμενο, με συμπλήρωση, τροποποίηση, ψήφο συμφωνίας ή διαφωνίας πάνω σε κομμάτια του. Από τον Ιούλιο 2009 η τεχνολογία αυτή χρησιμοποιήθηκε από την πρωτοβουλία Open Government Initiative του Λευκού Οίκου σε μια δημόσια πρόσκληση εξειδίκευσης ενός γενικού πλαισίου θέσεων του προέδρου Obama (<http://mixedink.com/opengov/>).

2. Είναι ενδιαφέρουσα η αντιπαράθεση με αυτό που σημειώνει μια αναφορά του ΟΟΣΑ: η ελευθερία του διαδικτυακού λόγω δυναμώνει τη συμμετοχή και την πολιτική εμπλοκή, καθώς οι άνθρωποι υπερνικούν τον φόβο ή την ντροπή τους να πουν αυτό που πιστεύουν (OECD 2007).

3. Από τη θεώρηση αυτή προκύπτει και η γνώμη μας ότι ο όρος 'social media' δεν θα ήταν ακριβές να αποδοθεί ως 'κοινωνικά', 'δημόσια' ή 'συμμετοχικά μέσα', κατά την έννοια ότι οι προσδιορισμοί αυτοί παραπέμπουν σε κάποια μέσα που χρησιμοποιούνται σύμφωνα με εξωθεν τεθείσες σκοπιμότητες και θεματολογίες. Ο όρος 'συλλογικά μέσα', αντίθετα, μοιάζει να μπορεί να φιλοξενήσει ακριβώς την παραπάνω ιδέα, ότι πρόκειται για μέσα χωρίς προκαθορισμένο ιδιοκτήτη και σκοπό, για μέσα που ανήκουν ταυτόχρονα σε επάλληλες συλλογικότητες προσώπων οι οποίες και τα αυτοπροσδιορίζουν, κάθε μια στη δική της εμβέλεια (το παράδειγμα των Facebook groups), ώστε συνολικά να βρίσκονται σε μια διαρκή διαδικασία πολλών παράλληλων μετασκευών. Το συλλογικό διαδικτυο έχει γίνει κατά πολύ πολυπλοκότερο, κατά την έννοια ότι χάνεται πλέον η δυνατότητα μιας κλειστής περιγραφής του με γενικούς νόμους και κανόνες. Η μόνη δυνατή (μη) περιγραφή του με πληρότητα τείνει να είναι η ίδια του η παρουσία.

4. Θα είχε ενδιαφέρον να αντιπαραβληθούν η έννοια του *wisdom of crowds*, όπως αυτή συζητείται για το Wikipedia και άλλα συλλογικά μέσα, καθώς και αυτή των *smart mobs* (Howard Rheingold), με την έννοια του όχλου στο έργο του Gustave Le Bon.

5. Το ψηφιακό περιεχόμενο το οποίο, όπως ακριβώς και το λογισμικό ανοικτού κώδικα, μπορεί να διατεθεί χωρίς οικονομικό κόστος με μια νέα λογική πνευματικών δικαιωμάτων (*copyleft*, ως ένα λογοπαίγνιο δηλωτικό της αντιδιαστολής προς την έννοια του *copyright* και ταυτόχρονα της ιδεολογικής εγγύτητας προς τον πολιτικό λόγο της Αριστεράς) που επιτρέπει τη χρήση, τροποποίηση και αναδιανομή υπό τον όρο της διατήρησης της αναφοράς στον πνευματικό δημιουργό. Άδειες χρήσης τύπου *copyleft* όπως η GNU General Public License για το ανοικτό λογισμικό και η Creative Commons για το ανοικτό περιεχόμενο δεν μπορούν να επιβληθούν αυστηρά, εδραίωνονται όμως σε μια έννοια εμπιστοσύνης προς την καλή προαίρεση του κοινού, την οποία και ανατροφοδοτούν.

6. Συλλογικός όρος για τεχνολογίες αυτοματοποιημένης άντλησης πληροφοριών από εφαρμογές λογισμικού [τεχνολογίες *web services*] και πραγματοποίησης υπολογισμών [τεχνολογίες *grid computing, cloud computing*] από υπολογιστές ανά το διαδίκτυο, το οποίο αντιμετωπίζεται πλέον ως ένας ενιαία διαθέσιμος και διαχειρίσιμος πληροφοριακός και υπολογιστικός πόρος ανοικτής πρόσβασης.

7. Ο αλγόριθμος βαθμολόγησης ιστοσελίδων Google PageRank χαρακτηρίζει μια ιστοσελίδα με βάση όχι το δικό της περιεχόμενο αλλά τις αγκυρώσεις [*anchors*] των εισερχόμενων υπερσυνδέσμων: μια ενδιαφέρουσα σελίδα για την Ελλάδα θα βαθμολογηθεί υψηλά λόγω της ύπαρξης πολλών εισερχόμενων υπερσυνδέσμων που ξεκινούν από τη λέξη Greece.

8. Βλ. και <http://opractice.eu/kudos> για περισσότερες λεπτομέρειες.

9. Η ίδια η συντακτική και ετυμολογική ανάλυση των όρων δείχνει μια διαφορά τάξης. Το ρήμα *συμβουλευόμαι* πάντοτε συντάσσεται με αντικείμενο, δηλώνοντας μια αναγκαία και ασύμμετρη σχέση προς κάποιο άλλο πρόσωπο (ή πηγή) υπέρτερου κύρους, ενώ στο ρήμα *διαβουλευόμαι* η σχέση με τα άλλα πρόσωπα θα δηλωθεί περισσότερο έμμεσα, ως εμπρόθετος προσδιορισμός (*διαβουλευόμαι με άλλους*) ή δεν θα δηλωθεί καθόλου (*οι ένοργοι διαβουλευέθησαν*), αναδεικνύοντας περισσότερο τη διάσταση της προσωπικής ευθύνης. Στα αγγλικά ο όρος *deliberation* (σε αντίθεση προς το *consultations*) δεν συνηθίζεται στον πληθυντικό, δηλώνοντας ότι δεν πρόκειται τόσο για μια (διαπροσωπική) διαδικασία όσο για μια (προσωπική) κατάσταση, ενώ μια πιθανολογούμενη ετυμολόγηση του επιθέτου *deliberate* αναφέρεται στο λατινικό *libra* [ζυγός], παραπέμποντας στη σημασία της προσωπικής στάθμισης και κρίσης των πραγμάτων. Και στις δύο περιπτώσεις, η αναγωγή στην προσωπικότητα του υποκειμένου είναι ταυτόχρονα και μια αναγωγή στην ελευθερία της σκέψης και στην ισοτιμία της σχέσης με τα άλλα υποκείμενα, δηλαδή σε αφετηριακές αρχές της δημοκρατίας.

10. Κατά τη θεώρηση του Henry Jenkins (MIT C4FCM, 2007), ο όρος 'civic media' μπορεί να περιγράψει οποιαδήποτε χρήση κάποιου μέσου (δηλαδή συνδυασμού μιας τεχνολογίας επικοινωνίας με κοινωνικές πρακτικές που προσδιορίζουν τις πολιτισμικές της χρήσεις) η οποία καλλιέργει τη δέσμευση στην ιδιότητα του πολίτη [*civic engagement*].

11. Το δημοφιλέστερο αίτημα στις 15/10/2009 με 71.947 υπογραφές (η διαδικασία έκλεισε στις 22/10/2009 με 72.235 υπογραφές) αφορούσε την παραίτηση του βρετανού πρωθυπουργού Gordon Brown. Ο δημιουργός του αιτήματος Kalvis Jansons, σημειώνει: Υπάρχουν πολλοί λόγοι για τους

οποίους μπορεί να θέλετε να παραιτηθεί ο Gordon Brown, αλλά από το να εμφανίζονται επιμέρους αιτήματα σχετικά με αυτό το θέμα (τα οποία απορρίπτονται), ήθελα ένα κοινό αίτημα για όλους μας'. Η απόρριψη του αιτήματος συνοδεύτηκε από απάντηση από το Γραφείο του Πρωθυπουργού (ιστοσελίδα <http://petitions.number10.gov.uk/please-go/>).

12. Περισσότερα στοιχεία μπορούν να βρεθούν στο ιστολόγιο [epikairo.gr](http://www.epikairo.gr) (ανάρτηση http://www.epikairo.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=2365:ο-zitas-me-to-oplo2c-ο-xysoxoidis-kai-o-dialogos-sta-social-networks-kai-ti-mplogkosfaira&catid=44:politikh&Itemid=27), καθώς και στα δημόσια μηνύματα Twitter του υπουργού Μ. Χρυσοχόϊδη (<http://twitter.com/chrisochoidis>, αποκρίσεις 7/12/2009, ώρες 6.57-6.58 ημ).

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Bauwens, M. (2005α). 'P2P and Human Evolution-Peer to peer as the premise of a new mode of civilization', <http://integralvisioning.org/article.php?story=p2ptheory1>.
- Bauwens, M. (2005β). 'P2P and human evolution. Placing Peer to Peer Theory in an Integral framework', February 2005, <http://www.integralworld.net/bauwens2.html>.
- Benkler, Y. (2006). *The wealth of networks. How social production transforms markets and freedom*, New Haven and London: Yale University Press.
- Bhatnagar, D., Rathore, A., Torres, M.M. & Kanungo, P. (2003). 'Participatory Budgeting in Brazil', Case study prepared for World Bank, September 2003, http://siteresources.worldbank.org/INTEMPowerment/Resources/14657_Particip-Budget-Brazil-web.pdf.
- Blossom, J. (2009). *Content Nation. Surviving and thriving as social media changes our work, our lives and our future*, Indianapolis, Indiana: Wiley Publishing.
- Howe, J. (2008). *Crowdsourcing*. Crown Business Publishers, ISBN 978-0-307-39620-4.
- Hughes, Am. & Palen, L. (2009). 'Twitter Adoption and Use in Mass Convergence and Emergency Events'. Proceedings of the 2009 Information Systems for Crisis Response and Management Conference (ISCRAM 2009), Gothenberg, Sweden.
- Karan, K., Gimeno, J. D. M. & Tandoc Jr., E. (2009). 'The Internet and Mobile Technologies in Election Campaigns: The GABRIELA Women's Party During the 2007 Philippine Elections', *Journal of Information Technology & Politics*, 6, 3: 326-339.
- Katz, J.E. & Rice, R.E. (2002). *Social Consequences of Internet Use. Access, Involvement, and interaction*, London, England: The MIT Press.
- Lessig, L. (2006). *Code: And Other Laws of Cyberspace, Version 2.0*, Basic Books.
- Lindmark, S. (2009). 'Web 2.0: Where does Europe Stand?' Report EUR 23969 EN-Joint Research Centre-Institute for Prospective Technological Studies. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Loban, B. (2004). 'Between rhizomes and trees: P2P information Systems', *First Monday*, 9, 10

- MIT C4FCM (2007). 'What is Civic Media?'. MIT Center for Future Civic Media, inaugural forum, September 2007 http://web.mit.edu/comm-forum/forums/civic_media.html.
- Noveck, B. S. (2009). *Wiki Government: How Technology Can Make Government Better, Democracy Stronger, and Citizens More Powerful*, Washington, D.C.: Brookings Institution Press.
- ΟΟΣΑ (2007) 'Participative Web and User-Created Content. Web2.0, wikis and social networking', <http://213.253.134.43/oecd/pdfs/browseit/9307031E.PDF>.
- Osimo, D. (2008). 'Web 2.0 in Government: Why and How?', Institute for Prospective Technological Studies (IPTS), JRC, European Commission, EUR 23358 EN, <http://ipts.jrc.ec.europa.eu/publications/pub.cfm?id=1565>
- Pasek, J. & Romer, D. (2009). 'Realizing the Social Internet? Online Social Networking meets offline civic engagement', *Journal of Information Technology & Politics*, 6:197–215.
- Peixoto, T. (2008) 'e-Participatory Budgeting: e-Democracy from theory to success?', <http://www.epractice.eu/en/library/281825>.
- Shirky, Cl. (2008). *Here comes everybody. The power of organizing without organizations*, New York: The Penguin Press.
- Spannerworks (2006). 'What is social media? An e-book from spannerworks', <http://www.spannerworks.com/ebooks>
- Stallman, R. M., Lessig, L. & Gay, J. (2002). *Free Software, Free Society: Selected Essays of Richard M. Stallman*, Free Software Foundation.
- Surowiecki, J. (2004). *The Wisdom of Crowds: Why the Many Are Smarter Than the Few and How Collective Wisdom Shapes Business, Economies, Societies and Nations*, Anchor Publishers, ISBN 978-0385503860.
- Tapscott, D. & Williams, A.D. (2006). *Wikinomics: how mass collaboration changes everything*, New York: Portfolio.
- von Hippel, E. (2005). *Democratizing Innovation*, London, England: The MIT Press.
- Wagle, S. & Shah, P. (2003). 'Porto Alegre, Brazil: Participatory Approaches in Budgeting and Public Expenditure Management', Note No. 71 for the World Bank Action Learning Program on 'Participatory approaches at the Macro Level', March 2003, http://info.worldbank.org/etools/docs/library/205481/Porto%20Alegre_English.pdf
- Willson, M.A. (2006). *Technically Together. Rethinking Community within Techno-Society*, New York: Peter Lang Publishing.